

Öğreticilerin Gözünden 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğretim Programındaki Soyut Kavramların Öğretimi Üzerine Nitel Bir Araştırma*

A Qualitative Research on the Teaching of Abstract Concepts in the Qur'an Course Curriculum for 4-6 Year-old Children from the Teachers' Perspective**

Fatmanur ÇELİK, Sorumlu Yazar, Yüksek Lisans Öğrencisi | Corresponding Author, Master Degree Student.

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, | Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, Erzurum / Türkiye.
fatmanur123498@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9880-604X>

Ahmet ÇAKMAK, Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, | Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, Erzurum / Türkiye.
ahmetckmk86@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4351-156X>

ISSN: 1303-880X

e-ISSN: 2667-7504

<http://ded.dem.org.tr>

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received Date: 30.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.05.2023

Yayın Tarihi / Published Date: 25.06.2023

Lisans / Licence: CC BY-NC-4.0.

Tr/En: Tr

Atıf/Citation: Çelik, F. & Çakmak, A. (2023). Öğreticilerin gözünden 4-6 yaş kur'an kursu öğretim programındaki soyut kavramların öğretimi üzerine nitel bir araştırma. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 21 (45), 1-34
<https://doi.org/10.34234/ded.1182442>

Yazar Katkıları / Author Contributions:
ÇELİK, F. (%60), ÇAKMAK, A. (%40)

Çıkar Çatışması / Competing Interests:
Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. / The authors declare that they have no competing interests.

* Bu makale, 13-16 Mayıs 2022 tarihleri arasında Sinop Üniversitesi'nde gerçekleşen Uluslararası Çocuk Sempozyumu'na sunulan tebliğin genişletilmiş hâlidir.

** This article is an expanded version of the paper presented at the International Children's Symposium held at Sinop University on May 13-16, 2022.

Öz: Bu araştırmada 4-6 yaş Kur'an kursu programında bulunan Allah, dua, sevgi, adalet, saygı gibi soyut kavramların öğretiminde yaşanan problemlerin ve bu kavramların öğretimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede araştırmanın temel problemi "4-6 yaş Kur'an kursu öğretim programındaki soyut kavramların öğretimi nasıl yapılmaktadır?" olarak belirlenmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına göre tasarlanmıştır. Çalışma grubu 'Kadrolu 4-6 yaş Kur'an Kursu öğretmenleri' olarak belirlenmiştir. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeler deşifre edilerek içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucuna göre soyut kavramların öğretiminde yaşanan problem kavram yanılgısıdır. Bununla birlikte soyut kavramların öğretimini olumlu ve olumsuz etkileyen faktörler vardır. Olumlu etkileyen faktörler; hazır bulunuşluk, kullanılan yöntem ve materyaller, akran öğretimi, öğretici-aile iletişimi, kurum içi iş birliği ve hizmet içi eğitimidir. Olumsuz etkileyen faktörler ise yaş (gelişim seviyesi), öğretici yeterliliği, program ünite dağılımı, materyal eksikliği ve sosyal çevredir (aile, arkadaş ve medya). Bunlar doğrultusunda 4-6 yaş Kur'an kursu öğretmenlerine, alan uzmanları tarafından soyut kavramların öğretimini konu alan hizmet içi eğitim, seminer ve konferansların verilmesi ve kaynak program olan İlahiyat Fakültelerinde de 4-6 yaş Kur'an kursu programını ve 4-6 yaş gelişim özelliklerini temele alan seçmeli ders ve staj uygulamalarının eklenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, 4-6 Yaş Kur'an Kursu, Soyut Kavram, Kur'an Kursu Öğreticisi.

&

Abstract: In this research, it is aimed to determine the problems experienced in teaching abstract concepts such as Allah, prayer, love, justice, respect in the Qur'an course program for 4-6 years-old children, and the factors affecting the teaching of these concepts. In this framework, the main problem of the research was determined as "How is the teaching of abstract concepts conducted in the Qur'an course curriculum for 4-6 children?". The research was designed according to a case study from qualitative research methods. The study group was determined as 'permanent Qur'an Course instructors for 4-6 years-old children'. A semi-structured interview form was used as a data collection tool. The interviews were transcribed and subjected to content analysis. According to the results of the research, the problem experienced in teaching abstract concepts

is related to misconceptions. In addition to this, there are factors that positively and negatively affect the teaching of abstract concepts. The factors that affect positively are readiness, methods and materials used, peer teaching, instructor-family communication, in-house cooperation and in-service training. Negative factors are age (developmental level), instructor competence, program unit distribution, lack of materials and social environment (family, friend and media). In line with these, it is recommended to provide in-service training, workshops, and conferences on the teaching of abstract concepts to Qur'an course instructors for 4-6 years-old children by field experts, and elective courses and internship practices based on the Qur'an course program for 4-6 years-old children and their developmental characteristics should be added in the Faculty of Theology, which serves as a source of program.

Keywords: Religious Education, Quran Course for 4-6 Years-old Children, Abstract Concept, Quran Course Teacher.

(The Extended Abstract is at the end of the article)

Giriş

Okul öncesi dönem, çocuğun doğduğu günden temel eğitime başladığı güne kadar geçen sıfır-altı yaş arasındaki dönemdir. Bu dönem; fiziksel, duygusal, bilişsel birçok yeti ile dünyaya gelen bireyin gelişimi için büyük önem taşımaktadır. Zira yapılan çalışmalar, bireyin ilk altı yılının gelişimin bütün yönleriyle kritik önem taşıdığı ve bu dönemin bireyin hayatını yönlendirmede oldukça etkili olduğunu göstermektedir (Oruç, 2021). Bireyin bilişsel gelişim özelliklerini inceleyen Jean Piaget (1896-1980), dört gelişim evresi belirlemiştir. Piaget'in bilişsel gelişim kuramında; duyuşsal motor evre (0-24 ay) bebeklik dönemine, işlem öncesi evre (2-7 yaş) ilk çocukluk dönemine, somut işlemler evresi (7-11 yaş) son çocukluk dönemine, soyut işlemler evresi (12-17 yaş) ise ergenlik dönemine karşılık gelmektedir (Simatwa, 2010). Piaget, insanların bu gelişim dönemlerini sırasıyla geçirdiğini ve bu dönemlerin çocuğun bir sonraki gelişim dönemini etkilediğini belirtmiştir (Senemoğlu, 2009). Bilişsel gelişimi, beyin ve sinir sisteminin olgunlaşmasıyla çevreye uyum sağlamak olarak tanımlayan Piaget; bilişsel gelişimin amacını soyut düzeyde akıl yürütme, varsayımları mantıksal düzeyde düşünebilme, kuralları ve sınırları karmaşık düzeyde organize edebilme olarak ifade eder (Piaget, 1928). Bilişsel gelişimin parametre-

lerinden biri de kavramların öğrenilmesidir. Bireylerin, iki yaşının sonlarında gelişen simgesel işlemler, kavram ve dil yeteneklerinin kaynağını oluşturur (Oruç, 2021). İşlem öncesi evrede bireyler, akıl yürütme yeteneklerini kullanarak kavramsal analizler yapmaya başlarlar. 4 yaşından itibaren çocuklarda kavram oluşturma yeteneğinde bir ilerleme gerçekleşir (Üstün & Akman, 2003).

Piaget kavramların öğreniminin; uyum, örgütlenme ve dengeleme olmak üzere üç aşamada gerçekleştiğini belirtir. Çocuk yeni bir kavramı anlamak için mevcut zihinsel şemalarını kullanır. Bu şemalar yeterli gelmeyince -yani kavramlara dair bir dengesizlik olduğunda- kavramlarda değişiklik yaparak uyum gerçekleştirir. Bu süreç her şeye uygun bir kavram oluşturuncaya kadar devam eder. Bu sürecin ilerlemesi; soyutlamaya, genellemeye ve çevresel uyarıcılara bağlıdır (Oruç, 2021). Bireyin; duyuları aracılığıyla herhangi bir dış uyarıcıyı algılayarak o nesnenin bütününe bilinç merkezindeki oluşumu, somut fikirdir. Bireyin; somut olarak algıladığı nesnenin, farklı özelliklerini göz önüne alarak ortak bir nesne oluşturması ise soyut fikirdir. Oruç (2021); somut fikri, nesnenin özelliklerinin seçilmemiş ve ayrıştırılmamış olması; soyut fikri ise nesnenin benzerlerin katılımıyla ve farklarının elenmesiyle oluşan açık ve bilinçli bir fikir olarak ifade etmektedir. Piaget; bilişsel gelişim kuramında işlem öncesi dönemde bireylerin soyut kavramları algılamakta güçlük çektiklerini, onların sonraki evrelere kadar antropomorfik bir anlayışa sahip olduğunu belirtmektedir (Kılavuz, 2011). 'God-talk with Young Children: Notes for Parents and Teachers' kitabında soyut kavramları; dokunamayacağımız, göremeyeceğimiz ve genelleşen fikir olarak tanımlayan John M. Hull (1935-2015) okul öncesi dönem çocuklarının kendilerine özgü din anlayışlarının olduğunu ve soyut kavramları kendi teolojileri bağlamında anlayabileceklerini ifade etmektedir (Hull, 1991). Bu çalışmada soyut kavram; bu dönem çocuklarının beş duyu organından herhangi biri ile duyumsayamadığı 4-6 yaş Kur'an kursu öğretim programındaki kavramlar olarak kabul edilmiştir.

İnsanın dünyaya geldiğinde dini bakımdan tamamen boş olmadığı ve din duygusunun insanda uyanıp kendini göstermesinin 3-5 yaşlarına tekabül ettiği kabul edilmektedir (Hökelekli, 2018; Vergote, 2019). Bireyin gelişiminin, etkin bir şekilde ilerlemesinde kalıtım kadar çevre şartları da önemlidir. Çevrenin, çocuğa sunduğu yaşantı zenginlikleri, çocuğu bilişsel, ahlaki ve dini açıdan geliştirir (Oruç, 2021). Din duygusunun işlenmesi ve din ihtiyacının karşılanması

bakımından dönemler arasında en zoru ve en önemlisi bu duygunun uyandırdığını gösteren ilk soruların geldiği dönemdir (Bilgin, 2001). Dolayısıyla çocuğun dine karşı ilgi duyduğu, merakla Allah'ı öğrenmek ve anlamak istediği, bu doğrultuda çevresindeki yetişkinleri zorlayan sorular yönelttiği okul öncesi dönem, dini gelişim açısından önem arz etmektedir (Bilgin, 1997; Karaca, 2007). Bu sorulara, çevre tarafından gelişim özelliklerine uygun geri bildirimlerin verilmesi, çocukların ilgilerinin desteklenmesi önemlidir. Aksi takdirde çocuktaki öğrenme isteği, merak, soru ve ilgi gün geçtikçe azalacaktır. Yani din duygusu dikkate alınmazsa çocuklarda bu his körelebilir. Bu durumda bireyin dinle ilgili olmayan sağlıklı tutum ve davranışlar sergilemesi kuvvetle muhtemeldir (Tavukçuoğlu, 2002). Dolayısıyla çocuğun potansiyelinin ortaya çıkmasına yardımcı olmak ve gelişimini desteklemek için bu dönemde çocuğun gelişim özelliklerini, yeteneklerini, ilgi ve ihtiyaçlarını tanımak önemlidir.

Türkiye'de müftülük protokolleri dışında okul öncesi dönemde resmi olarak din eğitimi verilmemektedir. Zira Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından hazırlanan okul öncesi programı incelendiği zaman dini gelişim bağlamında herhangi bir kazanım ve içeriğin olmadığı dikkat çekmektedir (Koç, 2020). Çocuğun dini gelişimini pedagojik ilkeler çerçevesinde desteklemek amacıyla 2013-2014 eğitim-öğretim yılında pilot uygulaması başlayan 4-6 yaş Kur'an kursları, çocuktaki dini duygunun çevre tarafından istismarını, ihmalini, örselenmesini asgari düzeye çekmeyi; bireyin ve toplumun dine bakış açısındaki ölçsüzlük ve dengesizliğin önüne geçmeyi; bireyin dini, duygusal, sosyal gelişimleri gibi birçok gelişim alanlarını desteklemeyi hedeflemektedir (DİB, 2018).

4-6 yaş Kur'an kursu öğretim programı, her biri dokuz üniteden oluşan dört ana başlığa ayrılmaktadır (DİB, 2018). Başlıklar ve ünite dağılımı Tablo 1'de belirtilmiştir. Program içeriğinde Allah, peygamber, dua, şükür, ahiret, kaza ve kader, melek, sevgi, merhamet, saygı, sorumluluk, yardımlaşma, sabır, iyilik, doğruluk, dürüstlük, güven, adalet gibi soyut kavramlar bulunmaktadır (DİB, 2018). Doğrudan programda geçmese bile çeşitli dua ve surelerin bulunduğu ünitelerde bu kavramlar bulunmaktadır. Soyut kavramlar, 2022'de güncellenen 4-6 yaş Kur'an kursu öğretim programında değerlendirilmiş ve 2018 programında olan kaza ve kader, melek gibi soyut kavramları içeren kimi dualar (mesela Amentü duası) ve başarı duası haricindeki bütün dua ve surelerin anlamları programdan çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra empati, barış, duygu, mutluluk gibi yeni soyut kavramlar eklenmiştir (DİB, 2022).

Tablo 1: 4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programı (2018) Ünite Dağılımı

	Dini Bilgiler-1	Dini Bilgiler-2	Kur'an-ı Kerim-1	Kur'an-ı Kerim-2
Ünite-1	Kursa Uyum	Allah'ı seviyorum	Kur'an-ı Kerim'in tanınması	Harfler
Ünite-2	Dua, Şükür ve Özür dileme	Peygamberimi seviyorum	Harflerin tanınması ve ezberlenmesi	Hareke
Ünite-3	Sevgi ve Merhamet	Kitabımı seviyorum	Harflerin tanınması ve ezberlenmesi	Cezm
Ünite-4	Saygı	İnsanları seviyorum	Harflerin tanınması ve ezberlenmesi	Şedde
Ünite-5	Sorumluluk	Kâinatı seviyorum	Harflerin tanınması ve ezberlenmesi	Tenvin
Ünite-6	Yardımlaşma	Dinimi seviyorum	Harflerin tanınması ve ezberlenmesi	Uzatma harfleri
Ünite-7	Sabır	Dini mekânlarımı seviyorum	Harflerin tanınması ve ezberlenmesi	Lafzatullah
Ünite-8	Doğruluk ve Dürüstlük	Vatanımı seviyorum	Harflerin tanınması ve ezberlenmesi	Kur'an-ı Kerim'in okunması
Ünite-9	Adalet	Bayramlarımızı seviyorum	Harflerin tanınması ve ezberlenmesi	Kur'an-ı Kerim'in okunması

4-6 yaş Kur'an kursu öğretmenleri üzerine yapılan bir meta-sentez çalışmada; 4-6 yaş Kur'an kurslarına dair yapılan çalışmaların öğrenci, veli, öğretim programı ve öğretmenler üzerine yoğunlaştığına dikkat çekilmektedir. Ayrıca öğretme-öğrenme sürecinde kullanılan yöntemlerin ve materyallerin geliştirilmesi, öğretmenlerin sınıf yönetimi ve özel eğitim alanlarına dair yeterliliklerinin artırılması gerektiğine işaret edilmiştir. Bunlara ek olarak kurslardaki yapısal sorunların yaş, paydaş, idare ve fiziksel yapı kaynaklı olduğu ifade edilmiştir (Ecer & Çakmak, 2021). Bu bulgulara ek olarak literatürdeki 4-6 yaş Kur'an kursları hakkında yapılan araştırmaların; kurslarda yaşanan problemler ve çözüm önerilerine (Aybey, 2019; Aziz, 2022; Çanakçı, 2016) öğretici yeterlilikleri ve beklentilerine (Gün, 2016; İpek & Öncü, 2022; Korkmaz, 2011; Üzümcü & Çınar, 2021; Yazıbaşı, 2022), fiziki imkanlara (S. Türkmen & Bayrakdar, 2020), kullanılan materyallere (Bulut & Sari, 2021; Gelici, 2022), ebeveyn memnuniyetine (Demir & Camadan, 2019) dair olduğu dikkat çekmektedir. Din eğitiminde bu çalışmalara ek olarak kavram öğretimi çalışılmıştır (Akyürek, 2004; Ayaydın, 2012). Ancak 4-6 yaş Kur'an kursu öğretim programındaki soyut kavramların öğretimine dair herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu kurslardaki öğretmenlerin soyut kavramların öğretimindeki tecrübelerinin merakından müphem

olarak bu araştırmanın temel problemi “4-6 yaş Kur’an kursu öğretim programındaki soyut kavramların öğretimi nasıl yapılmaktadır?” olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede araştırmanın alt soruları şunlardır:

- Kur’an kursu öğretmenleri (öğretici), soyut kavramların öğretiminde ne tür problemler yaşamaktadır?
- 4-6 yaş Kur’an kursları öğretim programındaki soyut kavramların öğretimi etkileyen faktörler nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına göre tasarlanmıştır. Durum çalışması bir veya birden fazla bireyin deneyimlerini araştırmayı, bu bireylerin yaşam öykülerini bir araya getirerek veri toplamayı, kişisel deneyimleri rapor etmeyi ve bu deneyimlerin içerdiği anlamları kronolojik olarak sıralamayı içermektedir (Creswell, 2021). Bu çalışmada öğretmenlerin soyut kavram öğretimi bir durum olarak kabul edilmiş, öğretmenlerin deneyimlerinden hareketle durum analiz edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu çalışmada çalışma grubu tabakalı örnekleme stratejisi ile belirlenmiştir. Tabakalı örnekleme, araştırmanın sorunsalı üzerinde etkisi olması beklenen değişkenler açısından araştırma grubu kendi içerisinde türdeş olan alt gruplara ayrılır ve bu tabakalardan rastgele seçimle çalışma grubuna girecek birimler seçilir (Gürbüz & Şahin, 2018). Bu çalışmada, katılımcıların öğrenim durumları ve kıdemlerine göre alt tabakalar oluşturulmuş ve öğretmenler; öğrenim durumları ve kıdemlerine göre araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların; dördü İlahiyat ön lisans, dördü İlahiyat lisans mezunuyken diğer dört katılımcı ise lisansüstü eğitim görmektedir. Katılımcıların kıdemleri ise 1-9 yıl arasında değişmektedir. Zira 4-6 yaş Kur’an kursu uygulaması 9 yıldır devam etmektedir. Çalışma grubu ile ilgili bilgiler Tablo 2’de verilmiştir. Çalışmanın yapıldığı şehirdeki öğretmenlerin tamamının kadın olması sebebiyle cinsiyet kategori olarak belirlenmemiştir. Toplamda 12 öğretici ile görüşme yapılmış, katılımcılar K1’den K12’ye kadar kodlanmıştır.

Tablo 2: Çalışma Grubunun Yaş, Kıdem ve Öğrenim Durumu

Katılımcı Numarası	Yaş	Kıdem	Öğrenim Durumu
K1	36	8 yıl	Lisansüstü eğitim alıyor
K2	34	5 yıl	Lisansüstü eğitim alıyor
K3	30	3 yıl	Lisansüstü eğitim alıyor
K4	24	1 yıl	Lisansüstü eğitim alıyor
K5	24	2 yıl	İlahiyat lisans mezunu
K6	39	9 yıl	İlahiyat lisans mezunu
K7	39	9 yıl	İlahiyat lisans mezunu
K8	38	9 yıl	İlahiyat lisans mezunu
K9	37	4 yıl	İlahiyat önlisans mezunu
K10	32	2 yıl	İlahiyat önlisans mezunu
K11	29	2 yıl	İlahiyat önlisans mezunu
K12	29	6 yıl	İlahiyat önlisans mezunu

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, soyut kavramların öğretimine dair veri toplayabilmek için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu form önceden belirlenmiş bir dizi soruların sorulmasını ve özel bazı konulara değinilmesini içermektedir. Bu sorular her bir katılımcıya sistematik ve sıralı bir biçimde sorulur ancak görüşme- de bunların dışına çıkma özgürlüğü vardır (Berg & Lune, 2019). Taslak görüşme formu araştırmacılar tarafından oluşturulmuş, sonrasında alan ve ölçme-değerlendirme uzmanlarından görüş alınmış ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Dil uzmanının onayı alındıktan sonra pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Katılımcının yaş, kıdem, öğrenim durumu gibi özelliklerini belirleyen 4 soru, soyut kavramların öğretimini belirleyen 14 soru olmak üzere toplamda 18 soru hazırlanmıştır. İlgili formun etik kurul onayı* alındıktan sonra veri toplama süreci başlatılmıştır.

Veri Toplama Süreci ve Analizi

Öğreticiler ile görüşme yapılmadan önce çalışmanın niçin yapıldığı hakkında bilgilendirme yapılmış hem onam hem de görüşmelerin kaydedilmesi için gerekli izinler alınmıştır. Kayıt altına alınan görüşmeler araştırmacılar tarafından deşifre edilmiştir. Deşifre edilen metinler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, literatürde kalıpları, temaları, önyargıları ve anlamları tespit etmek

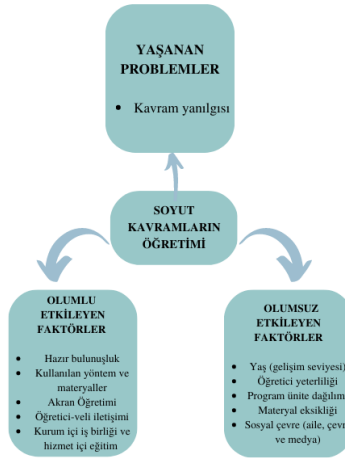
* Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı tarafından 22.04.2022 tarihli 8 numaralı oturumda 125 numaralı kararla etik ve bilimsel yönden sakınca bulunmadığına oy birliği ile karar verilmiştir.

amacıyla belirli bir materyalin dikkatlice, ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanmasıdır (Berg & Lune, 2019). Görüşmecilerin ifadeleri çift tırnak (“x”) ile belirtilerek italik yazılmıştır. Kimi zaman cümleler çok uzun olduğundan ilgili yer alıntılanmış sonraki kısımlar yazılmamış üç nokta ile (...) belirtilmiştir. Alıntılarda anlamı bozmayacak şekilde metin düzeltmeleri gerçekleştirilmiştir. Kimi alıntılar birden fazla tema altında analiz edilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda çalışmaların “doğruluğunu” kanıtlayabilmeleri amacıyla araştırmacılara belirli stratejiler tavsiye edilmektedir (Creswell, 2021). Çalışmamızda geçerlik ve güvenilirlik için Merriam’ın önerdiği (Merriam, 2015) sekiz stratejiden dört tanesi uygulanmıştır. Creswell, nitel bir çalışmada bu sekiz ölçütten en az iki tanesinin kullanılması gerektiğini önermektedir (Creswell, 2021). Bu araştırmada zengin-yoğun betimleme, denetleme tekniği, yeterli katılım ve katılımcı doğrulaması kullanılmıştır. Araştırmanın veri toplama aracının yarı yapılandırılmış form olması görüşme esnasında yeni soruların sorulmasına ve zengin betimleme sunulmasına imkân sağlamıştır. Veri toplama sürecinde katılımcıların izni dâhilinde görüşmeler ses kaydına alınmış, yazıya aktarılmış ardından araştırmacılar tarafından metin ve ses kaydı kontrol edilerek denetlenmiştir. Görüşmelere veriler tekrar edene kadar devam edilmiş ve yeterli katılım sağlanmıştır. Analiz sürecinden sonra iki katılımcı ile görüşülerek katılımcı doğrulaması yapılmıştır.

Bulgular

Şekil 1: 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğretim Programındaki Soyut Kavramların Öğretimi

Soyut Kavramların Öğretiminde Yaşanan Problemler

Piaget bilişsel gelişim kuramında okul öncesi dönemi duyuşsal motor dönem (0-2 yaş) ve işlem öncesi dönem (3-6 yaş) olarak iki döneme ayırmıştır (Mağden & Gündoğan, 2009). 4-6 yaş Kur'an kursu öğrencileri işlem öncesi dönemdedir. Bu dönemdeki öğrencilerin soyut kavramları öğrenmeleri ile ilgili bazı sınırlılıkları vardır. Öğreticiler, bu sınırlılıkların soyut kavramların öğretiminde kavram yanlışlığına sebep olduğuna işaret etmiştir.

Kavram yanlışlığı

Kavram yanlışlığı, bir kavramın anlaşılma şeklinin, ortaklaşa kabul edilen anlamından farklılık göstermesi, farklı yorumlanması olarak tanımlanmaktadır (Ayas, 2020). Kavram yanlışlığı, çocukların kurs öncesindeki ya da kurs dışındaki yaşamlarında olabildiği gibi kurs sürecinde de olmaktadır. 4-6 yaş çocuklarının bu konuda kavram yanlışlığı yaşamalarının birkaç sebebi vardır. Bu sebeplerden biri 4-6 yaş döneminin sınırlılıklarından olan özelden özele akıl yürütmedir (Piaget, 1964). Bu sınırlılık, çocuklarda dolaylı gerçeğin kavranılmasına engel olmaktadır. Bu sınırlılığa ek olarak kurs sürecinde de gelişim seviyelerine uygun olmayan ders içerikleri, öğretmenler ve materyaller de kavram yanlışlığının sebeplerindedir. Mesela müfredatın neden olduğu kavram yanlışlığına öğretmenlerin bir kısmı şu sözlerle dikkat çekmiştir: “*Adalet konusunu çocuklar çoğu zaman doğru anlayamıyor. Eşitlik ile adaleti karıştırıyor. Eşitlik ile adalet kavramlarını ayırt edemediği için adaleti kötü bir şey olarak algılıyor.*” (K1, K4, K7). Bir başka öğretmen ise kullanılan yöntemlerin kavram yanlışlığına neden olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: “*Allah sabredenleri sever kazanımını işlerken turşu kurmak, çim adam sulamak gibi etkinlikler yapılıyor. Sabır olaylar karşısında sergilenen tavrıdır. Bu materyallerle öğrenciye verilen mesaj: ‘Sabretmek beklemektir!’ şeklinde oluyor. Bu nedenle çocuklar sabrı beklemek olarak anlıyorlar.*” (K1). İki öğretmen ise din dilinin yanlış kullanımı sonrasında ortaya çıkan problemlili durumu “*‘Cennet ne? Neresi?’ Gibi sorular alıyoruz. Nelerin olduğunu, çok güzel bir yer olduğunu anlatınca da ‘Biz de gidelim, biz ne zaman gideceğiz?’ diyor, ölmeye hevesleniyor.*” (K1, K10) sözleriyle dile getirmiştir. Bir başka öğretmen ise meleklerin öğrenciler tarafından çizgi film kahramanlarıyla mukayese edilmesini şu örnekle dile getirmiştir: “*Öğretmenim, Spider Man Cebrail gibi mi?*” (K6).

Soyut Kavramların Öğretimini Olumlu Etkileyen Faktörler

Çocukların sosyal hayatlarında sıklıkla karşılaştıkları ve 4-6 yaş Kur'an kursu programında da bulunan Allah, dua, sevgi, adalet, sabır, saygı gibi birçok soyut kavramın çocukların gelişim seviyelerine uygun bir şekilde öğretilmesi dini ve ahlaki gelişim için önemlidir (DİB, 2018b). Görüşmelerde öğretmenler; soyut kavramların öğretiminde farklı yöntem ve materyaller kullandıklarına, öğrencilerin hazır bulunuşluğunu göz önüne aldıklarına, aile ile iş birliği içerisinde hareket ettiklerine ve akran öğrenmesine önem verdiklerine dikkat çekilmektedir. Yine soyut kavramların öğretiminde öğretmenlere DİB tarafından hizmet içi eğitim verildiği de belirtilmiştir.

Hazır bulunuşluk

Birey, bir bilgiyi öğrenirken zihninde var olan kavramların üzerine inşa eder. Bireylerin zihinlerinde var olan bu kavramlar hazır bulunuşluğu oluşturur. Hazır bulunuşluk herhangi bir etkinliği yapmaya bilişsel, duyuşsal, sosyal ve devinimsel açıdan hazır olma olarak tanımlanabilir (Başaran, 1991). Yapılan görüşmelerde hazır bulunuşluk düzeyi yüksek çocukların, soyut kavramları kolaylıkla ve doğru bir şekilde öğrenebildiği görülmüştür. Bu durum "Çocuğun aileden almış olduğu eğitim çok önemli. Bazı çocuklar aile içerisinde soyut dini kavramlara aşina olunca biz onu çok güzel destekleyebiliyoruz." (K5) sözleri ile dile getirilmiştir. K5'in bu ifadesi diğer öğretmenler tarafından da farklı boyutları ile dile getirilmiştir. Zira hazır bulunuşluğun bir boyutunu ön öğrenmeler oluşturmaktadır (Taşkın, 2012). Çocuğun dini kavramlarla sosyal hayatta sıklıkla karşılaşması çocuğun soyut kavramları öğrenmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle dini farkındalığı olan ailelerdeki çocuk, bu tür kavramları daha kolay öğrenmektedir. Bu durumu bir öğretici şu şekilde dile getirmiştir: "Çocuklarını, bu kurslara gönderen ailelerin zaten dinle az çok bir yakınlıkları var. Dolayısıyla çocuklarına bazı kavramları öğretmiş oluyorlar." (K8). Ailenin bu etkisini ifade eden K8'in yanı sıra kültürel farklılığın da ön öğrenmeleri doğal olarak hazır bulunuşluğu etkilediğini bir öğretici doğu-batı ayrımından hareketle şu şekilde dile getirmiştir: "Bu bölgeden bölgeye de değişiyor. Doğu'nun çocuğu anne-baba tarafından kavramlara aşina olduğu için soyutu, somut bir şekilde kabullenmiş oluyor ama Batı'nın çocuğu bunu sorguluyor." (K6).

Yapılan görüşmelerde çocukların hazır bulunuşluk düzeylerinin kavramlara göre farklılaştığı dikkat çekmektedir. Öğreticiler; çocukların sevgi, saygı, Allah kavramlarına dair hazır bulunuşluk düzeylerinin yüksek olduğunu ancak adalet,

eşitlik, sabır, merhamet kavramlarına dair hazır bulunuşluk düzeylerinin düşük olduğunu “Genel olarak sevgi, saygı gibi kavramlarda çok sorun yaşamıyoruz. Bunları, öncesinde az çok biliyorlar. Ama adalet, eşitlik gibi kavramları bilmiyorlar.” (K1, K7) ifadeleri ile belirtmektedir.

Kullanılan yöntem ve materyaller

Soyut kavramların öğretiminde çocuğun bilişsel ve duyuşsal gelişimine hitap edecek farklı yöntem ve materyallerin kullanılması önemlidir (Korkmaz, 2017). Yapılan görüşmelerde öğretmenler; DİB tarafından hazırlanan materyal kitaplara ek olarak MEB tarafından okul öncesi için hazırlanan kitapları ve farklı yayınların materyal kitaplarını kullandıklarına işaret etmiştir. Öğreticilerin imkânları dâhilinde konuşma halkası, drama, rol yapma, gösterip yaptırma, gezi-gözlem, anlatım, sokratik yöntem, eğitsel oyun gibi yöntemler; görsel, afiş, hikâye, maket, el kuklaları gibi materyaller kullandıkları anlaşılmaktadır. Örneğin; sokratik yöntemi, Allah'ı seviyorum ünitesinde öğrencinin “Ben niye Allah'ı göremiyorum?” sorusuna dair kullandığı yöntemi şu şekilde ifade etmiştir;

- Annen mutfakta yemek pişiriyor, orada olduğunu biliyor musun?

-Evet.

-Yemeğin kokusunu alabiliyor musun?

-Evet.

-Peki anneni görebiliyor musun?

-Hayır.

-Koku sana ‘annem burada ve yemek pişiriyor.’ diyor. İşte Allah'ta var ama biz göremiyoruz. Varlığını bize yaptıkları ile gösteriyor. Örneğin bir ağaç... Allah diyor ki ‘Ben varım ve bu ağacı yarattım, varım ve bu insanları yarattım.’ Varlığını bize böyle gösteriyor.” (K6). Bir başka öğretici de gösterip yaptırma yöntemini dua öğretiminde şu şekilde kullanmıştır: “Çocuklar dua nedir biliyor musunuz? İlk önce dua hakkında konuşuyoruz. ‘Allah’tan bir şey istemek, Allah’la konuşmak.’ Sonra açıyorum ben ellerimi sesli bir şekilde dua ediyorum, âmin diyorum. Sonunda bakıyorum ki onlar da kendilerini dua etmeye başladılar.” (K4). Öğreticilerin; gezi-gözlem yöntemini de kullandıkları görüşmelere yansımıştır. Mesela bir öğretici sevgi ve merhamet ünitesinde gezi-gözlemi kullandığını şu şekilde dile getirmiştir: “Hayvan sevgisini işledik. Konuyu burada hikâyelerle destekledik, boyamasını yaptık. Sonra her eve bir ödev verdik. Her

çocuk bir kedi, köpek ya da kuş evi getirdi. Üniversitenin girişine götürdük, mamları ile yerleştirdik.” (K5) Başka bir öğretici yine aynı yöntemi aynı ünite de kullanıldığı şu örneği vermiştir: “Kursta merhamet duygusunu işledik. Sonra çocuğun hayata geçirebilmesi için hayvan hastanesi ziyaret ettik. Böylece tek canlının insanlar olmadığını, hayvanlarında bir canı olduğunu, bir hastanesi olduğunu, hastalanabileceğini bizzat gördü. Çocuk elindeki pelüş hayvanı atıp kırabildiği için ‘Bu hayvan buna bir şey olmaz.’ diye düşünüyor. Hastaneye götürdüğümüzde ‘Aa! ineklere de mi serum takılıyormuş? Kedinin de mi karnı ağrıyormuş?!’ şeklinde tepkiler aldık. ‘Evet, biz de ona göre güzel davranmalıyız, onlar da bizim gibi canlı. Tek farkları bizim dilimizi konuşmuyor olmaları.’ Mesajını vererek merhamet duygusunu pekiştirdik.” (K3).

Bir başka öğretici de soyut kavramlar ile ilgili sorulan bir soruya analogi tekniğini kullanarak cevap vermiştir: “Bir öğrencimizin dedesi vefat etmiş, çok soru soruyordu. Önce ölümden korkmamasını sağlamaya çalıştım. “Ölüm ne? Dedemin mezarında kar vardı. Üşümüyor mu, nefes alabiliyor mu?” gibi sorular soruyordu. “Biz apartmanda oturuyoruz. Alt kattakiler boğuluyorlar mı, çatıya kar yağdığında üşüyorlar mı? Dedenin evi orası, alt katta olması onun üşüyeceği, boğulacağı anlamına gelmiyor.” (K12)

Öğreticiler çeşitli yöntem ve materyal kullandıkları gibi öğretim ilkelerine de dikkat etmektedir. Yapılan görüşmelerde öğretmenler; soyut kavramların öğretiminde güncellik, hayatilik, açıklık, somuttan soyuta, yakından uzağa gibi birçok eğitim-öğretim ilkelerini merkeze almıştır. Bir öğretici bu durumu “Kavramları anlatırken çocukların çevrelerinde gördüğü ya da hayatlarında karşılaşılabileceği şeyler üzerinden anlatmaya dikkat ediyorum.” (K12) sözleri ile dile getirmiştir.

Akran Öğretimi

Akran öğretimi, farklı ya da aynı yaş grubundan öğrencilerin eğitim-öğretim sürecinde iş birliği içerisinde olarak birbirlerini bilişsel, duyuşsal, sosyal, psikolojik birçok gelişim alanında desteklemesidir (Damon, 1984). Çocukların kolayca anlaşmaları, geri bildirimlerinin güçlü olması sebebiyle akranlar arası iletişim, akran öğretimine katkı sunmaktadır (Damon & Phelps, 1989). 4-6 yaş çocuklarında soyut kavramların öğretiminde akran desteğinin etkili olduğu görüşmelere yansımıştır. Öğreticiler, kurs içerisinde çocukların birbirleriyle iletişim halinde olarak birbirlerine rol model olduklarını ve dönüt-düzeltilmeler ver-

diklerini ifade etmiştir. Mesela bir öğretici bunu sınıftaki bir olay sonrasında bir öğrencinin “*Öğretmenim bize adaletli davranacağız demişti, kimseye haksızlık yapmayalım.*” (K10) sözlerine atıfla dile getirmiştir. Çocukların sınıf içerisinde birbirleriyle iletişim halinde olmaları soyut kavramların öğretimini olumlu yönde etkilemektedir. Zira bir öğretici; çocukların sınıfta sosyal kabulleri için adalet, saygı, merhamet gibi davranışlara yansıyan soyut kavramları daha hızlı benimsediklerini “*Kursa yeni gelen bir çocuk, arkadaşının kalemini izin almadan aldı. Diğerleri hemen onu uyarıyor. Arkadaşları ile sorun yaşamamak için bir dahaki sefere daha dikkatli oluyor, kurallara uyuyor.*” (K5) ifadeleri ile belirtmektedir. Akran öğretimi, soyut kavramların öğretimini desteklediği gibi öğrencilerin; iş birliği, iletişim, sosyalleşme gibi temel becerilerine de katkı sunmaktadır (Türkmenoğlu & Baştuğ, 2017).

Öğretici-veli iletişimi

4-6 Yaş Kur'an kursu öğretim programının temel yaklaşımlarından biri ailelerin eğitim sürecine katılımıdır (DİB, 2018). Öğreticiler; özellikle öğrencilerin kavram yanlışlarını düzeltmek, soyut kavramların öğretimini ders dışında da pekiştirmek amacıyla aile ile iletişime geçmekte ve aileden destek istemektedir. Öğreticilerin, veliler ile bu iş birliğini veli toplantıları ve anlık iletişimlerle sağladıkları görüşmelere yansımıştır. Mesela bir öğretici Allah'ın korku nesnesi olarak öğrenci tarafından düşünülmesini engellemek için veli ile iletişimini şu şekilde dile getirmiştir: “*Velilerle hemen iletişime geçip ya da toplantılarda korkutmanın yanlış olduğunu ifade ediyoruz. Çocuklara Allah'ı korkutarak değil sevdirecek anlatmalıyız diye uyarıyoruz.*” (K8). Bir başka öğretici soyut kavramların öğretiminde sosyal medyayı kullandığını, çocukların evdeki sordukları sorulara nasıl cevap verilmesi gerektiğine dair bilinçlendirme videoları çekip velilerle paylaştığını şu şekilde ifade etmiştir: “*Çocuklar Allah'ı soracaklar, peygamberi soracaklar. Onların bu sorularına nasıl cevap verilmesi gerektiğine dair bilgilendirme videoları gönderiyorum.*” (K10). Bir başka öğretici de velilerle kitap tahlili yaparak soyut kavramların öğretimine katkı sunmaya çalıştığını şu şekilde dile getirmiştir: “*Önemli birçok yazarın, pedagogun gelişim kitapları var. Bunları veliler ile okuyarak tahlil yapmaya çalışıyoruz. Böylelikle veliler hem soyut kavramlar noktasında hem de diğer birçok konuda bilinçleniyor. Bu konuda güzel dönütler alıyorum.*” (K12).

Kurum içi iş birliği ve hizmet içi eğitim

Öğreticilerin birbirleri ile etkileşim halinde olmaları, deneyim ve tecrübelerini paylaşmaları ve fikir alışverişi yapmaları eğitimde istenen bir durumdur. Öğreticiler görev yaptıkları şehirlerde meslektaşları ile haftalık ve dönemlik toplantılar düzenlemekte ve burada mesleki alandaki tecrübelerini paylaşmaktadırlar. Mesela bir öğretici bunu şu şekilde dile getirmiştir: *Haftalık toplantılarımızda neler yapacağımızı konuşuruz, ona göre planımızı yapar, hareket ederiz. Mutlaka öğrencilerin sevdikleri şeylerden sunumlar hazırlıyorum.*” (K1). Öğreticiler, teknolojinin sunduğu imkânlardan faydalanarak yine mesleki alandaki tecrübelerini farklı şehirlerdeki meslektaşları ile paylaşmakta ve birbirlerinin gelişimlerine katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. Bir öğretici bunu şu şekilde ifade etmiştir: *“DİB’in öğretmenlere yönelik Türkiye genelinde bir telegram grubumuz var. Orada materyaller noktasında fikir alışverişi yapıyoruz.”* (K9). Öğreticilerin farklı şehirlerdeki meslektaşları ile iletişim içerisinde olması mesleki gelişimde önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Zira çocukların düşünce dünyaları yaşadıkları kültürel ortam ile ilişkilidir. Farklı şehirlerde ve dolayısıyla farklı kültürlerde büyüyen çocuklar soyut kavramlar ve bu kavramların öğrenimi konusunda farklı tutumlar sergilemektedirler. Öğreticilerin farklı şehirlerden öğretmenlerle iletişim halinde olması, farklı bir kültürle büyümüş çocuklardan gelecek soru ve dönütlerle hazır olmaları konusunda kolaylık sağlamaktadır.

Öğreticilerin birbirleriyle iletişim halinde olmalarına ek olarak yeni gelen meslektaşlarına oryantasyon yaptıkları görüşmelere yansımıştır: *“Tayin ile gelenlerin oryantasyon süreci kapsamında sosyal çevreyi ve kültürü tanıtmak amacıyla onlarla iş birliği yapıyoruz.”* (K12)

Kurum içi iş birliğinin yanı sıra öğretmenlere DİB tarafından hizmet içi eğitimler verilmektedir. DİB faaliyet raporlarında, alan uzmanları tarafından 4-6 yaş Kur’an kurslarında görev alan ya da alacak olan öğretmenlere mesleki yeterlik geliştirme toplantıları yapıldığı ve hizmet içi eğitim seminerleri verildiği belirtilmiştir (DİB, 2020). Bu hizmet içi eğitim seminerlerinde soyut kavramların öğretiminin gündeme geldiği görüşmelere yansımıştır. Mesela bu konuda bir öğretici: *“Çocukları korkutacak kavramlar hakkında soru gelmediği sürece bu kavramlara değinmememiz gerektiği belirtildi.”* (K12) dile getirmiştir. Bir başka öğretici de soyut kavramların öğretiminde hem kendi çabasına hem de DİB’in eğitimlerine şu şekilde işaret etmiştir: *“Soyut kavramları gelişim seviyelerine uygun nasıl öğretebileceğime dair makaleler okumaya özen gösteriyorum. Buna ek olarak Başkanlık da bize eğitim veriyor.”* (K5).

Soyut Kavramların Öğretimini Olumsuz Etkileyen Faktörler

Öğreticiler, soyut kavramların öğretimini olumsuz etkileyen faktörlerin; öğrencilerin yaşı (gelişim seviyesi), öğretici yeterliliği, program ünite dağılımı, materyal eksikliği ve sosyal çevre (aile, arkadaş ve medya) olduğunu ifade etmiştir.

Yaş (gelişim seviyesi)

Öğretim programının hedef kitlesi, birçok gelişim evresini barındıran geniş bir yaş aralığına sahiptir. Program ve yapılan çalışmalar incelendiğinde çocuğun içinde bulunduğu aylık gelişime uygun, ayrı ayrı yapılmış kazanım ve materyalin olmadığı dikkat çekmiştir (Ecer & Çakmak, 2021). Gelişim özellikleri ve seviyeleri dikkate alındığında birbirinden farklı olan 4, 5 ve 6 yaş çocuklarının aynı sınıfta aynı derse tabi olması bireysel farklılıkları artırmakta ve öğretmenlerin soyut kavramları işlerken ortak paydayı bulmalarını güçleştirmektedir. Öğreticiler, farklı yaşlardaki çocuklara soyut kavramların öğretimindeki tecrübelerini *“4 yaş soyut kavramları kolayca kavrayamıyor. Ama 6 yaş daha soyut düşünebiliyor. Küçüklerde bu anlamda daha çok zorlanıyoruz.”* (K7) *“Çocuklara Allah'ı anlatacağım. 4 yaşındaki çocuğa nasıl anlatacağım, çok küçük nasıl anlatırsan anlat beni anlamıyor. 6 yaşındaki çocuğa anlattığım zaman o biraz daha farkına varıyor.”* (K11) ifadeleri ile belirtmişlerdir. Bir öğretici yaştan da öte çocukların aylık gelişiminin dahi öğrenim durumunu etkilediğini ve buna bağlı olarak soyut kavramları işlerken zorluk yaşadığını şu şekilde dile getirmiştir: *“Çocukların ay gelişimi bile o kadar fark ediyor ki üç ay büyük olan daha hızlı öğreniyor.”* (K9). 4, 5 ve 6 yaş çocuklarının aynı sınıfta ve aynı programa tabi olmasına ek olarak özellikle soyut kavramlar noktasında programın ve materyallerin 4-6 yaş grubunun gelişim seviyesiyle paralel olmadığını öğretmenler; *“Soyut bir kavrama dair hikâye var ancak sanki pedagoğ gözetiminden çıkmamış gibi...”* (K6) *“Kazanımların ve uygulamaların çocukların gelişim seviyeleri ile uygun olmadığını düşünüyorum, yetişkin mantığı ile hazırlanmış materyaller var.”* (K1) sözleriyle ifade etmiştir. Din eğitiminde hikâye kullanımı hakkında yapılan çalışmalarda da hikâyelerin; öğrencilerin gelişim seviyelerine uygun, dilinin sade ve anlaşılır olması gerektiğine işaret edilmiştir (Korkmaz & Yobaş, 2022; Okumuşlar, 2006).

Bu görüşlerin tam aksine programın alan uzmanları tarafından hazırlandığı için çocukların gelişim seviyelerine uygun olduğunu, öğretim sürecinde yaşanan temel problemin çocukların hazır bulunuşluk seviyesine bağlı olarak değişiklik

gösterdiğini düşünen öğreticiler de vardır. Bu öğreticiler düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Program profesyonel bir ekip tarafından hazırlanıyor, yaş ve gelişim seviyelerine uygun olduğunu düşünüyorum. Temel sorun yaşları değil sınıf içinde farklı hazır bulunuşluk düzeyinde çocukların olması”* (K2, K3)

Öğretici yeterliliği

Öğretmen eğitimin niteliğini etkileyen en önemli bileşendir. İyi program ve iyi ders materyali, onları doğru kullanacak öğretmenle anlam kazanır. Dersi ve öğrenciyi yönlendiren öğretmendir. Eğitimde bazı olumsuzluklar olsa da öğretmen, gayreti ile bunları yok edebilir veya uygun hale getirebilir. Bu doğrultuda soyut kavramların öğretiminde de bilinçli ve yetkin öğreticilerin olması önemlidir. Görüşmelerde öğreticiler; özellikle cin, şeytan gibi öğrencilerin korkacakları soyut kavramlarda kendilerini tecrübesiz hissettiklerine dikkat çekmiştir. *“Bir öğrencim kuzeninden cinleri duymuş. Sorduğunda kendimi tecrübesiz hissettim ve konuyu kapatmaya çalıştım.”* (K10) Kendilerini tecrübesiz hisseden öğreticilerin bazı kavramları işlemediklerini bir öğretici; *“Surelerin anlamlarını verdiğimde bana gelen soruya nasıl cevap vermem gerektiğini bilmiyorum. Özellikle anlamlarına girmemeyi tercih ediyorum.”* (K12) ifadeleri ile dile getirmiştir. Hatta bu durumun öğreticiyi, kavramlara dair gelen sorularda konuyu kapatmaya ya da konuya hiç girmemeye ve bu kavramları öğretime konu etmemeye ittiği görüşmelere yansımıştır. Bu durum 2022 yılında güncellenen yeni öğretim programında dikkate alınmış ve sure anlamları müfredattan çıkarılmıştır (DİB, 2022). Buna ek olarak bir öğretici; mesleğinin ilk yıllarında soyut kavramları, çocukların seviyesine uygun işleyememekten endişe ettiğini ancak meslekteki deneyimleri artınca bu konuda kendini daha yetkin hissettiğini *“İlk zamanlarda ‘Acaba yanlış anlatırsam çocuğa zarar verir miyim?’ diye korkuyordum. Ama şimdi onlara nasıl cevap vermem gerektiğini daha iyi biliyorum.”* (K8) ifadeleri ile dile getirmiştir.

Program ünite dağılımı

Anlamsal olarak ilişkili olan sevgi-merhamet, adalet-eşitlik gibi bazı kavramların hangi sıra ile ya da hangilerinin birlikte işlenmesi kavram yanılıklarını önlemek için önemlidir (Balbay, 2021). Yapılan görüşmelerde, bir öğretici anlam açısından birbirine karıştırılabilecek olan iki kavramın peş peşe işlenmesinin kavramların öğretiminde sorunlar oluşturduğunu *“Çocuk eşitliği yeni öğrenmiş. Henüz eşitliği tam anlamıyla kavrayamadan adaleti anlatınca ikisini karıştırı-*

yorlar.” (K4) ifadeleri ile belirtmektedir. Öğreticinin burada işaret ettiği içerik, DİB tarafından öğrencilere kaynak kitap olarak verilen 4-6 yaş Kur'an Kursları Öğretici El Kitabı'nda bulunan 'Haksız Hakkı' dramasıdır. Bu dramada eşitlik ve adalet bir arada kullanılmaktadır (DİB, 2018a).

Programın 'dua, şükür ve özür dileme' ünitesinde geçen "Allah'a her zaman dua edebileceğini bilir." kazanımında Allah ve dua olmak üzere iki farklı soyut kavram bulunmaktadır. Ancak ilgili kazanımdan önce 'Allah'a dair herhangi bir açıklayıcı kazanımın bulunmadığı dikkat çekmektedir (DİB, 2018b). Öğreticilerin, soyut kavramların öğretiminde doğrusal programlama yaklaşımını merkeze alan bir program talep ettiği görüşmelere yansımıştır. Doğrusal programlama yaklaşımı; ardışık, yakın ilişkili, önkoşul öğrenmelerin ağırlıklı olduğu konuların düzenlenmesinde kullanılır (Demirel, 2017). Öğreticiler, bu durumu "Çocuk Allah'ı tanımadan verdiği nimetler hakkında fikir sahibi olmadan neden ve kime dua edecek veya şükredecek?" (K1, K6) ifadeleri ile belirtmektedir.

Materyal eksikliği

Edgar Dale (1900-1985) (1969, s. 42), öğrenmeyi; ihtiyaçlar, deneyimler, deneyimlerin birleştirilmesi ve bunların kullanılmasından oluşan "dört katlı organik bir süreç" olarak tanımlar. Dale, kalıcı öğrenmeyi teşvik etmek için öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarının öğretici tarafından belirlenmesi ve bu ihtiyaçları temele alan etkili öğrenme ortamları oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Dale'ye göre etkili öğrenme ortamları; öğrencilerin görebileceği, duyabileceği, tadabileceği, dokunabileceği ve deneyimleyebileceği zengin ve unutulmaz materyallerle oluşturulmalıdır (Dale, 1972).

Bu yaş dönemindeki çocukların öğrenim sürecinde materyal kullanımı; so-muttan soyuta, bilinenden bilinmeyene, basitten karmaşığa gibi öğrenim ilkele-rini desteklemesi sebebiyle yadsınamaz öneme sahiptir. Programda; ders içinde kullanılacak olan temel kaynağın DİB tarafından hazırlanan materyal kitapları olduğu ifade edilmektedir. Buna ek olarak MEB okul öncesi materyal kitapla-rıyla da dersin desteklenebileceği belirtilmektedir (DİB, 2018).

DİB tarafından hazırlanan materyalleri -gelişim seviyesi bağlamında- değer-lendiren öğretmenler, program ve materyaller arasında uyumsuzluk olduğuna dik-kat çekmiştir. Programın 6 yaş çocuğuna, materyallerin ise çoğunlukla 4 yaş çocuğuna hitap ettiğini bir öğretici "Programdaki konuları 6 yaşındakiler daha iyi anlıyorlar ama bu konulara dair kesme boyama gibi etkinlikleri 4 yaşın-

daki çocuk daha çok seviyor.” (K5) sözleriyle belirtmiştir. Bir başka öğretici ise materyallerin çocukların gelişim düzeylerinin üstünde olduğuna “Hikâyeler çok ağır. Birçok farklı isim ve karakter var.” (K1) ifadeleri ile işaret etmiştir. Materyallerin nicel yeterliliğini değerlendiren bir öğretici ise soyut kavramları öğretirken materyal eksikliği yaşadıklarını; “Üniteler için materyal kitabı var. Ancak bu materyaller bazen o konunun anlaşılması için çok az geliyor. Ders içerisinde materyallerin yetersiz kaldığı zamanlar oluyor.” (K10) sözleri ile dile getirmiştir. Materyallerin nitel yeterliliğini değerlendiren bir başka öğretici ise soyut kavramların öğretimini desteklediğini ancak geliştirilmeye ihtiyaç olduğunu “Bugün iyilik konusu var. Hemen açıp bakıyorum. Çok güzel etkinlikler var, çocuklar bunları çok seviyor ama seviyelerine göre geliştirilmesi gerekiyor.” (K2) ifadeleri ile belirtirken bir diğer öğreticide materyallerin soyut kavramları somutlaştırmada yetersiz kaldığına; “Soyut bir kavram isim olarak hikâyede geçince kavram somutlaşmıyor.” (K6) sözleri ile işaret etmiştir.

Yapılan görüşmelerde öğreticilerin; materyal eksikliğini gidermek için DİB tarafından hazırlanan Tahin ile Pekmez Serisine (Şuşoğlu & Ataseven, 2018) MEB tarafından hazırlanan okul öncesi etkinlik kitaplarına, farklı yayınevleri tarafından hazırlanan hikâye kitaplarına başvurdukları dikkat çekmektedir. Bir öğretici bu durumun, eğitimde farklı uygulamalara neden olduğunu dile getirmiştir: “Neredeyse tüm öğretmenler farklı kaynaklardan materyal buluyor; birlikte hareket edilemiyor.” (K1)

Sosyal çevre (Aile, arkadaş medya)

İçinde bulunulan sosyal çevre bireylere, birçok farklı uyaran sunması sebebiyle öğretim faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Çocukluk döneminde en temel öğrenme yolları gözlem ve taklittir (Oruç, 2021). Bu yaş seviyesindeki çocuğun çevresi; anne, baba varsa kardeşler, kurstaki arkadaşlar-öğreticiler ve medyadan oluşmaktadır. Bu yaş dönemi çocuklarının ailede, kursta ve medyada gözlemlediği her şeyi doğru-yanlış ayrımı yapmadan taklit etmesi soyut kavramların öğretiminde sosyal çevreyi önemli bir olumsuz faktör haline getirmektedir.

Öğreticilere göre soyut kavramların öğretiminde kavram yanılığının ve bu yanılığın düzeltilmesinin önündeki önemli engellerden biri ailedir. Birçok öğretici bu duruma işaret ederek düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Annelerin evde çocuklar üzerinde disiplini ‘Allah yakar, cehenneme atar.’ gibi söylemler kullanarak sağladıklarını gözlemledim.” (K1, K7, K8, K10, K12). Bir başka öğretici de çocukların soyut kavramlara yönelik negatif tutumlarını aileye bağlamakta ve düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir: “Çocukların aklında Allah ile ilgili bir şeyler oluyor. Öyle tamamen boş bir zihinle gelmiyorlar, evden mut-

laka bir şey duymuş oluyorlar. Maalesef çoğu olumsuz şeyler olabiliyor.” (K7). Soyut kavramlara dair aileden gelen negatif tutum kurs içerisinde diğer çocuklara da etki etmektedir. Mesela bir öğretici bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: “Çocuk aileden ‘Allah yakar’ ifadesini öğrenmiş. Arkadaşını bu ifadelerle uyarınca onu da olumsuz etkilemiş oluyor.” (K9).

Çevrenin bir başka unsuru olan medya da çocukların soyut kavramları yanlış öğrenmesinde etkilidir. Bir öğretici medyanın doğru-yanlış öğrenmelere neden olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: “Maalesef evde çocukların elinde telefonlar, tabletler var ve çocuklar soyut dini kavramlara dair birçok doğru-yanlış bilgiye ulaşabiliyor” (K5).

Tartışma Sonuç ve Öneriler

4-6 Yaş Kur'an kursu öğretim programında Allah, peygamber, dua, şükür, sevgi, saygı gibi din ve değerler eğitime dair birçok soyut kavram dikkat çekmektedir (DİB, 2018). Piaget'e göre 4-6 yaş çocukları işlem öncesi dönemde olduğu için soyut kavramları öğrenmekte zorlanmaktadır (Senemoğlu, 2009). Yapılan bu araştırmada da soyut kavramların öğretiminde öğrencilerin kavramları doğru anlamada sorunlar yaşadıkları ve kavram yanlışlarına düştükleri öğreticiler tarafından dile getirilmiştir. Bunun aksine Hull bu durumu kavram yanlışlığı olarak düşünmemektedir. Ona göre okul öncesi dönemi çocukları, kavramları yetişkinlerden farklı olarak ya akıllarına gelen orijinal düşüncelerle ya da ebeveynlerinden edindikleri bilgileri kullanarak konuşmaya dâhil olabilmişler ve kendi seviyelerinde anlamlı bir şekilde Tanrı'dan söz etmişlerdir (Hull, 1991). Öğreticilere göre kavram yanlışlığı, çocuğun bir yetişkin gibi kavramı algılayamamasıdır. Bu durum öğreticiler tarafından istenmeyen bir çıktı olarak kabul edilse de aslında bunun tabî bir süreç olduğu söylenebilir. Zira işlem öncesi dönemdeki bir çocuğun soyut kavramı yetişkin gibi anlaması söz konusu değildir. Öğreticilerin, çocuğun kendi teolojisini üretmesi olarak tanımlanabilecek (Oruç, 2015) çocuk teolojisi hakkında bilgilendirilmesi ve farkındalığının artırılması gerekmektedir. Bu çerçevede öğreticilerin çocuk teolojisi hakkında hizmet içi eğitime ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Soyut kavramların öğretimine olumlu ve olumsuz etki eden faktörler görüşmelerde dile getirilmiştir. Soyut kavramların öğretimini destekleyen faktörler: öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyleri, öğreticilerin kullandıkları yöntem ve materyaller, akran öğretimi, öğretici-veli iletişimi ile kurum içi iş birliği ve hizmet içi eğitimidir.

Kavram öğretimi, öğrencilerin ön öğrenmeleri üzerine temellendirilmektedir. Zira kavram öğretimine dair yapılan çalışmalar incelendiğinde kavram öğreniminde belirli basamakların olduğu dikkat çekmiştir. Piaget; kavramların uyum, örgütlenme ve dengeleme basamaklarında öğrenildiğini belirtmiştir. Ona göre çocuklar herhangi yeni bir durumu öncelikle mevcut kavramlar üzerinden anlamaya çalışırlar (özümleme), mevcut kavramlar yeterli olmayana kadar bu durum devam eder (dengesizlik), anlamlandırmada bir dengesizlik olunca kavramda küçük değişikliğe gider (uyuma) ve her şeye uygun bir kavram oluşturuncaya kadar (denge) bu durum böyle devam eder (Piaget, 2004). Piaget'in özümleme olarak tanımladığı ilk basamak ön bilgilerin kullanıldığı basamaktır. Yine bireylerin kavramları nasıl oluşturduğunu bazı yönleriyle açıklığa kavuşturan soyutlama, prototip oluşturma ve örnekleyici kuramları da kavramların öğreniminin ön öğrenmelere bağlı olduğunu ortaya koymuştur (Akyürek, 2004). Bu çalışmada da soyut kavramların öğretimini destekleyen en önemli etkenin öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyleri olduğu öğreticiler tarafından ifade edilmiştir.

Öğreticilerin farklı yöntem ve materyal kullanımı öğrencinin soyut kavramları öğrenmesinde etki eden bir diğer faktördür. Kavram öğretiminde farklı yöntem ve materyallerin kullanımının önemli olduğu (Akyürek, 2004), farklı yöntem ve materyallerin soyut kavramların öğretimini desteklediği (Baydar & Kandır, 2021; B. B. Türkmen, 2021) araştırmalara yansımıştır. Öğreticiler, yöntem ve tekniklerle öğretimi verimli kılmaya özen gösterdiklerine; öğrencilerin dersten sıkılması, kavram yanlışlarına düşmesi gibi problemlerin önüne geçmeye dikkat ettiklerine işaret etmiştir. Bunun aksine literatürde öğreticilerin yöntem ve teknik kullanımında sorunlar yaşadığına, öz yeterliklerini sorguladıklarına dair çalışmalar bulunmaktadır (Yazıbaşı, 2020). Bu kursların on yıllık geçmişe sahip olması ve öğretici yetiştirme kaynak programlarının yani İlahiyat fakültelerinin bu hizmet alanına yönelik programlarını güncellemede gecikmesi bunun bir nedeni olabilir. Ancak hem hizmet içi eğitimler hem de İlahiyat fakültelerinin programlarının çeşitlenmesi bu sorunu çözmede etkili olabilir.

Soyut kavramların öğretiminde bir diğer etkili faktör ise akranlardır. Öğrenciler sınıf içindeki etkinliklerde birbirlerinden etkilenmekte ve davranış kazanmaktadır. Bu durum olumlu olduğu gibi olumsuz da olmaktadır. Ancak öğreticiler soyut kavramların öğretiminde akran öğretiminin olumlu yönlerine dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra akran öğretimi çocukların birçok gelişim alanını da desteklemektedir. Kavram öğretiminde akran desteği 4-6 yaş Kuran kursu özelinde çalışmamış olsa da (din) eğitim(i) alanında çalışmalar bulunmaktadır (Gök, 2018).

Aile ile iletişim halinde olmak soyut kavramların öğretiminde bir diğer faktördür. Eğitimde öğrenciyi tanımak, ilgi ve ihtiyaçlarının farkında olmak istenen bir durumdur. Herhangi bir kademede eğitime başlamadan önce çocukların en çok vakit geçirdiği sosyal çevreleri aileleridir. Öğreticiler; aileler ile iletişime geçerek aile bireyleri arasındaki iletişim, ailenin çocuğa karşı tutumu, ailenin din anlayışı, çocuğa uyguladıkları disiplin, çocuğun yaşadığı sosyal ve fiziki çevre gibi çocuğun gelişimini etkileyecek birçok önemli konu hakkında bilgi edinebilir (Kandır, 2001). Bu bilgilere sahip olan öğretici, her öğrencisinin ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate alan eğitim etkinliği gerçekleştirebilir. 4-6 yaş Kur'an kurslarında öğretmenler hem soyut kavramlara dair öğretimi desteklemek hem de '*Allah yakar!*' '*Cehennem girip, yanarsın!*' gibi olumsuz durumları düzeltmek ve önlemek için velilerle iletişime geçmekte, iş birliği yapmaktadır. Veli toplantılarında, velilerle özel görüşmelerde doğru din dilinin kullanımına yönelik bilgilendirmeler öğretmenlerin yaptıkları faaliyetler arasındadır. Bunun yanı sıra teknolojinin fırsatlarından da istifade eden öğretmenler, video kaydederek velilerin telefonlarına bilgilendirici mesajlar göndermektedir. Ayrıca öğretmenler velilere yönelik eğitim için çeşitli kitap tahlil programları düzenlemektedir. Çocuğu tanıma amacıyla öğretmenlerin velilerle iletişim içinde olduğu çeşitli çalışmalara yansımıştır (Yazıbaşı, 2020). 4-6 yaş Kur'an kurslarında öğretmenler ve aile arasında gerçekleşen veli toplantıları, mesaj gönderimi gibi iş birliği etkinlikleri okul öncesi eğitiminde okul-aile arasındaki iş birliği için önerilen etkinliklerdendir (Arslan & Nural, 2004).

Öğreticiler, soyut kavramların öğretiminde hem kendi aralarında hem de kurum içinde iş birliği yaptıklarını ifade etmiştir. Bu çerçevede öğretmenlerin anlık mesajlaşma programlarında gruplar kurarak Türkiye geneli bir iş birliği içerisinde oldukları, düzenli aralıklarla toplantı yaptıkları, deneyim ve tecrübe paylaştıkları görüşmelere yansımıştır. DİB tarafından 2014-2015 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Türkiye genelinde uygulanmaya başlanan 4-6 yaş Kur'an kursu öğretmenlerinin mesleki gelişimlerine yönelik hizmet içi eğitimlerin düzenlendiği DİB faaliyet raporlarında (DİB, 2021) geçmektedir. Yapılan bu hizmet içi eğitimler, öğretmenlerin alana dair yeni çalışmalardan haberdar olmasına ve kendilerini mesleki açıdan geliştirmelerine imkân sunmaktadır. Bu tür eğitimler hakkında öğretmenlerin görüşleri çeşitli araştırmalara yansımıştır (Genç, 2019).

'Din Öğretiminde Kavram Öğretimi' kitabında Süleyman Akyürek dini kavramların öğretiminin güçlüklerini; dini alanın özellikleri, kavramın mahiyeti, öğretim hizmetinin niteliği, öğrencinin gelişim özellikleri kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Akyürek bir bilgi alanı olarak dinin kendine has kavramlarının

olduğunu ve çoğunlukla bu kavramların dinin doğası gereği mecazi, imgesel ve soyut kavramlar olduğunu; bu durumun kavram öğretiminde güçlükler neden olduğunu belirtmiştir. Kavramın mahiyetinden kaynaklanan güçlükler kavramın türü ve ilişkili olduğu diğer kavramların sebebiyet verdiğini açıklamıştır. Tür olarak somut kavramlardan ziyade soyut kavramlar için tanımlama ve örneklendirme gücünün olduğunu ifade etmiştir. (Akyürek, 2004). Akyürek'in de belirttiği gibi din doğası gereği içeriğinde birçok soyut kavram barındırır ve bu kavramların öğretiminin belirli güçlükleri vardır. Güçlük sebeplerinden birinin de muhatap kitlenin gelişim özellikleri olunca 4-6 yaş Kur'an kurslarında soyut kavramların öğretiminin nasıl yapıldığını açıklamak amacıyla yapılan bu çalışmada 4-6 yaş Kur'an kursu öğretmenlerine göre soyut kavramların öğretimi olumsuz yönde etkileyen faktörlerin olduğu belirlenmiştir. Bunlar öğrencinin yaşı (gelişim seviyesi), öğretici yeterliliği, programın ünite dağılımı, öğretim materyali eksikliği ve öğrencinin sosyal çevresidir.

Öğrencinin yaşı ve buna bağlı olarak birçok yönden gelişimi soyut kavramların öğretimine etki etmektedir. İşlem öncesi dönemi çocuklarının kavram öğretiminde belirli sınırlılıklar vardır. Akyürek (2004); çocukların kavramları gözlem ve duyma yoluyla daha iyi öğrendiklerine ancak soyut kavramların duyu organları ile algılanmadığı için zorluklar yaşandığına, bu durumun çocuklar tarafından kavramların yanlış öğrenilmesine ve bu yanlış kavramsallaştırmanın yıllarca kalabileceğine dikkat çekmiştir. Akyürek'e göre bilişsel gelişim, ön öğrenme ve kavram öğrenimi arasındaki ilişkiye bağlı olarak ergenlik öncesine kadar kavram öğretiminde belirli güçlükler yaşanabilecektir. Dolayısıyla çocukların gelişim seviyelerine uygun program ve materyallerin hazırlanması gerekmektedir. 4-6 yaş Kur'an kurslarında 4-5 ve 6 yaş grubu çocuklarının soyut kavramların öğretiminde aynı program ve materyallerle eğitim görmeleri, öğretmenleri zorlayan bir faktördür. Öğreticilerin işaret ettikleri önemli husus öğrencilerin arasında bulunan yaş farkıdır. Öğreticilere göre bu fark sadece yıl farkıyla değil ay farkından da kaynaklanmaktadır. Konu üzerine yapılan birçok çalışmada da bu konuya işaret edilmiştir (Korkmaz, 2019).

Soyut kavramların öğretiminde farklı yöntem-teknikler ve materyaller kullanılmak öğretimi verimli kılmaktadır. Ancak materyallerin hem nicel hem de nitel anlamda yetersiz oluşu öğretimi olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim literatürde de materyallerin nitelik sorunlarına işaret eden çalışmalar bulunmaktadır (Yağcı, 2020). Buna çözüm sunmak için öğretmenler kendi materyallerini üretmekte ve farklı kaynaklardan materyal temin etmektedir. Bu durum ise eğitimde birliğin sağlanamamasına ve sahipsiz dini anlayışların kurs müfredatına dahil olmasına neden olabilir.

Çocukların sosyal çevrelerinde edindikleri kavram yanılgılarının giderilmesi, doğru bir kavram öğretiminin gerçekleştirilmesi okulda ya da 4-6 yaş Kur'an kurslarında verilecek olan planlı ve sistemli bir kavram öğretimine bağlıdır. 4-6 yaş öğrencilerinin okuma-yazma bilmemesi, kavram öğretiminde kullanılacak her türlü yöntem ve tekniğin anlatım yöntemi ile desteklenmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum kavram öğretiminin planlaması aşamasında öğretmenlere büyük bir görev yüklemektedir. Öğretmenin kavram öğrenme sürecini ve kavram öğretimi ile ilgili şartları bilmesi, bu konudaki beceri ve yeterliliğine bağlı olarak kavram öğretme ve öğrenme süreci zorlaşmakta ya da kolaylaşmaktadır (Ülgen, 2004). Akyürek; kavram öğretiminin planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarının olduğunu ve bu aşamalarda öğretmenlerin, hem öğrencinin gelişim özelliklerini, hazır bulunuşluk düzeyini hem de kavramı anlamlandırma, açıklama ve kavramlar arası ilişkilerini irdeleme için kavramların muhtevasını ve özelliklerini bilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Akyürek, 2004). Yani öğretmenlerin hem öğrencinin ilgi ve ihtiyaçlarının farkında olmaları hem de kavramın neliği noktasında da bir donanıma sahip olması beklenmektedir. Ancak bu çalışmada öğretmenler hem çocukların gelişim seviyeleri hem de kavramın neliği noktasındaki pedagojik ve alan bilgisi yetersizliğinden kaynaklı olarak soyut kavramları öğretime konu etmemeye çalıştıklarını, muhtemel sorulara cevap vermeme adına konuyu göz ardı etme eğiliminde bulduklarını ifade etmiştir.

Akyürek kavram öğretiminin din hakkında bilgilendirme ve bilinçlendirme noktasında önemini açıklarken program ve öğretmenler tarafından dinin kendine has olan kavramlarının analizinin doğru yapılmasının önemini vurgular. Bu noktada öğretilecek kavramın, ilişkili olduğu diğer kavramların belirlenmesini ve bu ilişkinin ortaya konmasını önerir. Bunlara ek olarak kavram öğretiminde bilginin sistemleştirilmesi gerektiğini ifade eder. Bilginin sistemleştirilmesinde hangi kavramların hangi sıra ile öğretileceği önem arz etmektedir (Akyürek, 2004). Zira bu çalışmada da öğretmenlerin soyut kavramların öğretiminde tecrübe ettikleri bir diğer konu ise ünitelerdeki kavramlar arası aşamalılığın olmadığına ilişkin düşünceleridir. Mesela öğretmenler tarafından dua ve şükür kavramları ya da adalet ve eşitlik kavramları arasındaki hiyerarşinin göz ardı edildiği; bu durumun soyut kavramların öğretimini olumsuz etkilediği ve kavram yanılgılarına sebebiyet verdiği ifade edilmiştir.

Öğreticilerin ifade ettiği bir diğer faktör ise çocuğun çevresinin kavramlara ilişkin yanlış öğrenme ve algılara sebebiyet vermesidir. Öğreticiler, ailelerin disiplin sağlayabilmek için “Allah yakar!” gibi ifadelerle çocuklarda kavram yanılgılarına neden olduklarını ifade etmiştir. Ailelerin çocuklarda korku temel-

li Allah tasavvuru oluşturduğu 4-6 yaş Kur'an kursları hakkında yapılan farklı çalışmalarda da mevcuttur (Gücen vd., 2016). Öğreticiler, ailelerin evde inşa ettiği korku temelli Allah tasavvurunun kurs içinde çocuklar arasında iletişime de yansıdığını ve bu durumun diğer çocukları da olumsuz etkilediğine işaret etmişlerdir. Aile ve arkadaşlara ek olarak medyanın da soyut kavramların öğretimini olumsuz yönde etkilediği görüşmelere yansımıştır. 4-6 yaş Kur'an kurslarına dair yapılan bir çalışmada, çizgi film karakterlerinin çocukların din tasarımlarını etkilediğine; bir çocuğun Ben10 isimli çizgi film karakteri ile Allah arasında karşılaştırma yaptığı örneğe atıfla işaret edilmiştir (Gücen vd., 2016).

Erken çocukluk dönemi, keşfetme isteğinin yoğun olduğu bir dönemdir. Çocuklar, bu dönemde çevrelerinden duydukları soyut kavramlara dair sık sık sormaktadır (Bilgin, 1997). Toplumda korku kültürü üzerine kurulu bir din anlayışının olduğu düşünüldüğünde öğreticiler; ailelerin, disiplini sağlarken cezalandıran bir Allah tasavvuru inşa ettiklerini belirtmiştir. Bu sebeple soyut kavramların bilimsel bir zeminde öğretilmesinde, çocuklarda din ihmali ve istismarının önlenmesinde 4-6 yaş Kur'an kursları önemli bir potansiyele sahiptir.

4-6 yaş çocuklarına soyut kavramların öğretiminde belirli problemlerin yaşandığı açıktır. Ancak 4-6 Yaş Kur'an kursu öğretim programını soyut kavramlardan arındırmak gerçekçi bir çözüm önerisi olmayacaktır. 4-6 yaş Kur'an kurslarına dair yapılan farklı çalışmalar da incelendiğinde soyut kavramların öğretimdeki olumsuz faktörlerin, yalnızca soyut kavramların öğretiminde değil diğer konuların öğretiminde de yaşandığı dikkat çekmektedir (Gün, 2016; Üzümcü & Çınar, 2021). Dolayısıyla programdaki soyut kavramların öğretiminin gözden geçirilmesi, tartışmaya açılması ve çözüm odaklı hareket edilmesi daha gerçekçi bir öneri olacaktır. DİB'e personel yetiştiren İlahiyat Fakültelerine, 4-6 yaş Kur'an kursu programını ve 4-6 yaş gelişim özelliklerinin temele alındığı seçmeli dersler ve staj uygulamalarının eklenmesi; soyut kavramların öğretiminde 4, 5 ve 6 yaş grubu çocuklarına ayrı programların hazırlanması; öğretmenlere, alan uzmanları tarafından soyut kavramların öğretimini konu alan hizmet içi eğitim, seminer ve konferansların verilmesi; 4-6 yaş grubunun gelişim özelliklerine uygun, soyut kavramların öğretiminde yöntem, teknik ve materyal birliği sağlayacak kitapların hazırlanması; programda bulunan soyut kavramlara dair kazanımların bilişsel alandan ziyade çocukların duyuşsal alanına hitap edecek şekilde düzenlenmesi 4-6 yaş Kur'an kurslarında soyut kavramların öğretiminin iyileştirilmesinde öneri olarak sunulabilir.

Extended Abstract

A Qualitative Research on the Teaching of Abstract Concepts in the Qur'an Course Curriculum for 4-6 Years-old Children from the Teachers' Perspective

The preschool period is the period between the ages of zero and six, from the day the child is born until the day they start basic education. According to studies, this period is critical in all aspects of development (Oruç, 2021). Jean Piaget expresses the purpose of cognitive development as reasoning at an abstract level, thinking assumptions at a logical level, and organizing rules and boundaries at a complex level (Piaget, 1928). One of the parameters of cognitive development is the learning of concepts. Piaget states in his theory of cognitive development that individuals in the preoperational period have difficulty perceiving abstract concepts and that they have an anthropomorphic understanding until later stages (Kılavuz, 2011). In "God-talk with Young Children: Notes for Parents and Teachers", John M. Hull (1935–2015), who defines abstract concepts as ideas that we cannot touch, see, or generalize, states that preschool children have their own understanding of religion and can understand abstract concepts in the context of their theology (Hull, 1991). In this study, abstract concepts were accepted as the concepts in the 4-6-year-old Qur'an course curriculum that children in this period could not sense with any of the five sense organs.

It is accepted that the awakening and manifestation of the sense of religion in humans coincide with the ages of 3-5 (Hökelekli, 2018; Vergote, 2019). The most critical period in terms of processing the sense of religion is the preschool period when the feeling is awakened (Bilgin, 1997; Karaca, 2007). Environmental conditions are as important as heredity in the effective progress of an individual's religious development. Therefore, the richness of experience that the environment offers the child is important (Oruç, 2021).

In Türkiye, there is no official religious education in the preschool period, except for the DİB. In the 2013–2014 academic year, Qur'an courses for 4–6-year-olds were opened to support children's religious development within the framework of pedagogical principles. The program content of these courses includes abstract concepts such as Allah, prophet, prayer, gratitude, hereafter, predestination and fate, angel, love, mercy, respect, responsibility, cooperation, patience, kindness, truthfulness, honesty, trust, and justice (DİB, 2018). In a meta-synthesis study on Qur'an course instructors for 4-6 years-old children, it was pointed out that studies on Qur'an courses for 4-6 years-old children fo-

cused on students, parents, curriculum and instructors (Ecer & Çakmak, 2021). However, no study has been found on the teaching of abstract concepts in the Qur'an course curriculum for 4-6 years-old children. Therefore, this study aims to determine the problems experienced in teaching abstract concepts such as Allah, prayer, love, justice, justice, and respect in the Qur'an course curriculum for 4-6 years-old children and the factors affecting the teaching of these concepts. In this framework, the main problem of the research was determined as "How is the teaching of abstract concepts conducted in the Qur'an course curriculum for 4-6 years-old children?". The research was designed according to a case study from qualitative research methods. The study group was determined as 'permanent Qur'an Course instructors for 4-6 years old children'. A semi-structured interview form was used as a data collection tool. Interviews were transcribed and subjected to content analysis.

According to the results of the research, the problem with teaching abstract concepts is misconceptions. However, some factors affect the teaching of abstract concepts positively and negatively. Factors that affect positively are readiness, methods and materials used, peer teaching, instructor-family communication, in-house cooperation, and in-service training. Negative factors are age (developmental level), instructor competence, program unit distribution, lack of materials, and social environment (family, friends, and media).

According to the instructors, the child's inability to perceive the concept like an adult is a misconception. However, J. Hull does not consider this situation a misconception. According to him, preschool children, unlike adults, talk about God in a meaningful way at their level (Hull, 1991). Although misconceptions are considered undesirable outcomes by educators, it can be said that they are a natural process. Therefore, it can be said that teachers need in-service training on child theology, which can be defined as the child's producing his/her theology (Oruç, 2015).

According to Piaget, children first try to understand any new situation through existing concepts (assimilation), this situation continues until the existing concepts are not sufficient (imbalance), when there is an imbalance in interpretation, they make small changes in the concept (adaptation) and this situation continues until they form a concept that fits everything (balance) (Piaget, 2004). The first step Piaget defines as assimilation is the step in which prior knowledge is used. In this study, it was stated by the instructors that the most important factor supporting the teaching of abstract concepts was the students' level of readiness. The use of different methods and materials by the instructors is another factor affecting students' learning of abstract concepts. It is reflected in the studies that the use of different methods and materials is important in concept

teaching (Akyürek, 2004) and that different methods and materials support the teaching of abstract concepts (Baydar & Kandır, 2021; B. B. Türkmen, 2021). Students are influenced by each other in classroom activities and acquire behaviors. However, the instructors stated that peer teaching has a positive effect on teaching abstract concepts. Cooperative activities such as parent meetings and sending messages between teachers and families in Qur'an courses for 4-6 years-old children support the teaching of abstract concepts. Teachers stated that they cooperate both among themselves and within the institution in teaching abstract concepts. In this context, it was reflected in the interviews that the instructors established groups on instant messaging programs, held meetings at regular intervals, and shared experiences. It is mentioned in the DİB activity reports (DİB, 2021) that in-service training is organized by DİB for the professional development of Qur'an course instructors for 4-6 years-old children.

The age of the student and his or her development in many aspects affect the teaching of abstract concepts. There are certain limitations to the concept of teaching pre-processing children. Therefore, it is necessary to prepare programs and materials suitable for children's developmental levels. The fact that 4-5 and 6-year-old children in the Qur'an courses receive education with the same program and materials in teaching abstract concepts is a factor that challenges the instructors. Using different methods, techniques, and materials in the teaching of abstract concepts makes teaching efficient. However, the instructors stated that the materials were inadequate in both quantitative and qualitative terms. Depending on the teacher's knowledge of the concept learning process and the conditions related to concept teaching, and his/her skills and competence in this regard, the process of teaching and learning concepts become more difficult or easier (Ülgen, 2004). In this study, the instructors stated that they tried not to subject abstract concepts to teaching due to their inadequate pedagogical and content knowledge in terms of both children's developmental levels and the nature of the concept and that they tended to ignore the subject in order not to answer possible questions. Another issue experienced by the teachers in the teaching of abstract concepts is their opinion that there is no gradualism between the concepts in the units. For example, it was stated by the teachers that the hierarchy between the concepts of prayer and gratitude or justice and equality was ignored; this situation negatively affected the teaching of abstract concepts and caused misconceptions. Teachers pointed out that the fear-based conception of Allah constructed by families at home is reflected in the communication between children in the course and this situation negatively affects other children. In addition to family and friends, the media also had a negative impact on the teaching of abstract concepts.

It is clear that there are certain problems in teaching abstract concepts to 4–6-year-old children. However, it would not be a realistic solution to purify the Qur'an course curriculum for 4-6 years-old children from abstract concepts. When different studies on Qur'an courses for 4-6 years-old children are examined, it is noteworthy that negative factors in the teaching of abstract concepts are experienced not only in the teaching of abstract concepts but also in the teaching of other subjects (Gün, 2016; Üzümcü & Çınar, 2021). Therefore, it would be a more realistic suggestion to review the teaching of abstract concepts in the program, open it up for discussion and act solution oriented. Adding the Qur'an course program for 4-6 years-old children and elective courses and internship practices based on the developmental characteristics of 4-6-year-olds to the Faculties of Theology that train personnel for the DİB; preparing separate programs for 4, 5 and 6-year-olds in teaching abstract concepts; providing in-service training, seminars and conferences on teaching abstract concepts by field experts; preparing books that are suitable for the developmental characteristics of the 4-6 age group and that will provide unity of methods, techniques and materials in the teaching of abstract concepts; arranging the acquisitions related to abstract concepts in the program in a way to appeal to the affective field of children rather than the cognitive field can be presented as suggestions for improving the teaching of abstract concepts in the Qur'an courses for 4-6 years-old children.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman / Funding: Bu makale, TÜBİTAK-2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programına sunulan 1919B012107416 başvuru numaralı projeden üretilmiştir. Desteği için TÜBİTAK'a teşekkür ederiz. / This article has been produced from the research project with application number 1919B012107416 submitted to the TÜBİTAK-2209-A University Students Research Projects Support Program. We thank TÜBİTAK for their support.

Yazar (lar) / Author (s): Fatmanur ÇELİK, Ahmet ÇAKMAK

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Kaynakça

- Akyürek, S. (2004). *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi* (1. bs). Dem Yayınları. <https://www.ensarnesriyat.com.tr/kitap/din-ogretiminde-kavram-ogretimi-suleyman-akyurek-9789756324028>
- Arslan, Ü., & Nural, E. (2004). Okul Öncesi Eğitimde Okul-Aile İşbirliğinin Önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 162. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/162/arslan-nural.htm
- Ayas, M. (2020). “Kader-Kaza” Kavramının Öğretimi ve Kavram Yanılgıları Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Academic Research Review*, 5(3), Article 3. <https://doi.org/10.30622/tarr.774502>
- Ayaydın, N. (2012). *Din Öğretiminde Soyut Kavramların Öğretilmesiyle İlgili Problemlerin İncelenmesi*. Marmara Üniversitesi.
- Aybey, S. (2019). 4-6 Yaş Kur'an Kurslarının Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Problemleri (Zonguldak İli Örneği). *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), Article 2. <https://doi.org/10.33460/beuifd.598401>
- Aziz, S. (2022). 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Talim*, 6(1), Article 1.
- Balbay, E. (2021). Okul Öncesi Din Eğitimde Soyut Kavram Etkinlik Örneklerinin Tahlili. *Mecmua*, 12, Article 12. <https://doi.org/10.32579/mecmua.984949>
- Başaran, İ. E. (1991). *Eğitim Psikolojisi: Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri*. Gül Yayınevi.
- Baydar, I. Y., & Kandır, A. (2021). Eğitici Oyuncaklarla Verilen Kavram Eğitiminin Çocukların Temel Kavram Kazanımına Etkisinin İncelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54, Article 54. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1052436>
- Bilgin, B. (1997). *İslam ve Çocuk*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bilgin, B. (2001). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Gün Yayıncılık - Ankara.
- Bulut, İ., & Sari, B. (2021). Kur'an Kursları Öğretici Kitabındaki Etkinlik uygulamalarının Öğretici Görüşleri Doğrultusunda İncelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), Article 2. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.940253>
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (S. B. Demir & M. Bütün, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Çanakçı, A. A. (2016). “Kur'an Kurslarında Eğitimin Niteliği, Sorunları Ve Çözüm Yolları” Çalıştayı (Seferihisar / İzmir). *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 2(2), Article 2.
- Dale, E. (1969). *Audiovisual methods in teaching* (3d ed). Dryden Press.
- Dale, E. (1972). *Building a Learning Environment*. Delta Kappa Educational Foundation.

- Demirel, Ö. (2017). *Eğitimde Program Geliştirme / Prof. Özcan Demirel*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- DİB. (2018a). *Kur'an Kursu Öğretici El Kitabı (4-6 Yaş Grubu)* (İ. Sağlam, B. Yorulmaz, & F. Kotan, Ed.; 6. bs, C. 1). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- DİB. (2020). *Faaliyet Raporu 2020*. DİB. <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2020%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- DİB. (2021). *Faaliyet Raporu 2021*. DİB. <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2021%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- DİB, D. İ. B. (2018b). *Kur'an Kursları Öğretim Programları (4-6 Yaş Grubu)*. [https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/Kur'an%20Kurslari%20Ogretim%20Programi%20\(4-6%20Yas%20Grubu\)%202018.pdf](https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/Kur'an%20Kurslari%20Ogretim%20Programi%20(4-6%20Yas%20Grubu)%202018.pdf).
- DİB, D. İ. B. (2022). *Kur'an Kursları Öğretim Programları (4-6 Yaş Grubu)*. <https://egitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/4-6%20Ya%C5%9F%20Grubu%20Kuran%20kurslar%C4%B1%20%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1-2022.pdf>
- Ecer, M., & Çakmak, A. (2021). Bir Meta-Sentez Çalışması: Öğreticilerin Gözünden 4-6 Yaş Kur'an Kursları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 21(2), Article 2. <https://doi.org/10.33420/marife.999853>
- Gelici, Z. (2022). 4-6 Yaş Kur'an Kursu Etkinlik Kitaplarının Hikâye İçeriği ve Resimleme Özellikleri Açısından İncelenmesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(45), Article 45. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1070414>
- Genç, M. F. (2019). *Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bağlı 4-6 Yaş Grubu Kuran Kurslarında Din Eğitimi* (Sy 2). 5, Article 2. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya/issue/47285/566497>
- Gök, T. (2018). Akran Öğretimi Yöntemiyle Öğrencilerin Kavram Öğrenme ve Problem Çözme Başarısının Değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), Article 1. <https://doi.org/10.17556/erziefd.403361>
- Gücen, A., Çakmak, A., & Ay, M. (2016). 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğretim Programının Öğretici Görüşleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. İçinde Mücahit Kıbrıs (Ed.), *Uluslararası Erken ÇocuklukDönemi Kongresi Bildiri Kitabı*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Gün, A. (2016). Veli ve Öğretici Görüşleri Doğrultusunda 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu Eğitimi: Samsun İli Örneği. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, Article 7. <https://doi.org/10.18498/amaufd.282862>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe – Yöntem – Analiz* (5. bs). Seçkin Yayıncılık. <https://pegem.net/urun/Sosyal-Bilimlerde-Arastirma-Yontemleri-Felsefe-Yontem-Analiz/1005>

- Hökekleli, H. (2018). *Din Psikolojisi* (14. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://www.nadirkitap.com/din-psikolojisi-hayati-hokekleli-kitap22333592.html>
- Hull, J. M. (1991). *God-Talk with Young Children: Notes for Parents and Teachers*. Birmingham: CREADER.
- İpek, Y., & Öncü, A. (2022). 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğreticilerinin Teknoloji Yeterlilikleri Hakkında Bir Karma Yöntem Araştırması. *Dini Araştırmalar*, 25(62), Article 62. <https://doi.org/10.15745/da.1104341>
- Kandır, A. (2001). Çocuk Gelişiminde Okul Öncesi Eğitim Kurumlarının Yeri ve Önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 151.
- Karaca, F. (2007). *Dini Gelişim Teorileri*. Dem Yayınları.
- Kılavuz, M. A. (2011). *Kuşaklararası Din Eğitimi*. Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Koç, A. (2020). "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Din ve Değer Eğitimi (Mevcut Durum—Sorunlar- Çözüm Önerileri)". İçinde M. Bayyığıt, M. Özkan, A. A. Çanakçı, & A. H. A. Abdelghany (Ed.), *Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları-2* (C. 2). Palet Yayınları. https://www.academia.edu/44880064/4_6_Ya%C5%9F_Kuran_Kurslar%C4%B1_%C3%96%C4%9Fretim_Program%C4%B1n%C4%B1n_2018_E%C4%9Fitim_Program%C4%B1_Temel_%C3%96%C4%9Feleri_A%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan_De%C4%9Feriendirilmesi
- Korkmaz, M. (2011). Kur'an Kursu Öğreticilerinin Eğitim Öğretim Yeterliliklerine İlişkin Algıları. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(1), Article 1.
- Korkmaz, M. (2019). *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Din Eğitimi Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Kimlik Yayınları.
- Korkmaz, M., & Yobaş, H. Ç. (2022). 04-06 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Değer Öğretiminde Hikâye Kullanımına İlişkin Nitel Bir Araştırma. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 10(2), Article 2. <https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1180356>
- Mağden, P. D. D., & Gündoğan, U. A. (2009). 5-6 ve 7 Yaşındaki Çocukların Mecazi Kavramlarını Anlamalarının İncelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(18), Article 18. <https://doi.org/10.21560/spcd.83058>
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (Turan, Ed.; S. Yüksel, E. Karadağ, F. Koçak, Ö. Öztekin, D. Yılmaz, M. Öz, H. Özen, M. Yalçın, E. Dinç, & S. Turan, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Okumuşlar, M. (2006). Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(21), Article 21.

- Oruç, C. (2015). Din Eğitimi Açısından Çocuk Teolojisi ve İlahiyat Fakülteleri İçin Bir Öneri. İçinde F. Kayadibi (Ed.), *Din Eğitiminde Kalite* (ss. 125-152). DEM. <https://avesis.inonu.edu.tr/yayin/cd12c371-111b-4c25-afff-410da8c83a97/din-egitimi-acisindan-cocuk-teolojisi-ve-ilahiyat-fakulteleri-icin-bir-oneri>
- Oruç, C. (2021). *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*. Dem Yayınları.
- Piaget, J. (1928). *Judgment and Reasoning in the Child*. The Edinburgh Press. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203207260/judgement-reasoning-child-jean-piaget>
- Piaget, J. (1964). Cognitive Development in Children-Piaget Development and Learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 40.
- Piaget, J. (2004). *Çocukta Zihinsel Gelişim* (H. Portakal, Çev.). Cem Yayınevi.
- Senemoğlu, N. (2009). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Şuşoğlu, M., & Ataseven, K. (2018). *Tahin ile Pekmez Eğitim Seti*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşkın, N. (2012). *İlköğretime Hazırlık ve İlköğretim Programları* (F. Alisinanoğlu, Ed.). Maya Akademi.
- Tavukçuoğlu, M. (2002). Okulöncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu Ve Din Eğitimi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14), Article 14.
- Türkmen, B. B. (2021). Çocuk Kitabı Resimlemelerinde Ölüm Kavramı: Kavram Öğretimi ve Resimleme Bağlamında Çocuk Kitabı İncelemeleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 28, Article 28. <https://doi.org/10.18603/sanatvetasarim.1048583>
- Türkmen, S., & Bayrakdar, N. (2020). Öğretici Görüşlerine Göre 4-6 Yaş Kur'an Kursu Binalarının Fiziki İmkanlar Açısından Eğitime Elverişlilik Durumu (Gaziantep İli Örneği). *Dini Araştırmalar*, 23(58 (Din Eğitimi: Prof. Dr. Beyza Bilgin Özel Sayısı)), Article 58 (Din Eğitimi: Prof. Dr. Beyza Bilgin Özel Sayısı). <https://doi.org/10.15745/da.790879>
- Türkmenoğlu, M., & Baştuğ, M. (2017). İlkokulda Akran Öğretimi Aracılığıyla Okuma Güçlüğüünün Giderilmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(3), Article 3.
- Ülgen, G. (2004). *Kavram Geliştirme*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Üstün, E., & Akman, B. (2003). Üç Yaş Grubu Çocuklarda Kavram Gelişimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24.
- Üzümcü, M., & Çınar, N. (2021). 4-6 Yaş Kur'an Kurslarında Görev Yapan Öğreticilerin Bu Kurslardaki Eğitim Süreçleriyle İlgili Görüşleri (Çorlu Örneği). *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7(2), Article 2. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.990630>
- Vergote, A. (2019). *Çocuklukta Din* (E. Fırat, Çev.). https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000281

- Yağcı, S. (2020). Öğreticilere Göre Diyanet İşleri Başkanlığı ve Müftülüklerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu Çalışmaları. *Balikesir İlahiyat Dergisi*, 11, Article 11.
- Yazıbaşı, M. A. (2020). Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğreticisi, Öğrencisi ve Öğrenci Velisinin İhtiyaç ve Beklentileri (Kırıkkale Örneği). *Dini Araştırmalar*, 23(57), Article 57. <https://doi.org/10.15745/da.749609>
- Yazıbaşı, M. A. (2022). 4-6 Yaş Kuran Kursu Öğreticilerinin Online Eğitim Tecrübeleri Üzerine Nicel Araştırma (Ankara Örneği). *Journal of Analytic Divinity*, 6(1), Article 1. <https://doi.org/10.46595/jad.1081858>